

УДК 37.013«15/18»

РУСЛАН СОПІВНИК

Національний університет біоресурсів і природокористування
України, м. Київ

ВІКТОРІЯ ПАБАТ

Інститут філології Національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ

РОЗВИТОК ІДЕЙ ПРО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ДОБУ НОВОГО ЧАСУ (XVI–XIX СТ.)

Висвітлено головні ідеї щодо виховання особистості доби Нового часу у хронологічних рамках XVI – XIX ст., авторами яких є мислителі, філософи, учені: Ф. Бекон, Я. Коменський, Дж. Локк, Д. Дідро, Ж. Руссо, І. Кант, Й. Песталоцці та інші. У їхніх працях знаходимо ідеї природовідповідності, антиклерикалізму, антиабсолютизму, філантропізму, природного права, соціального договору, природного та вільного виховання тощо.

***Ключові слова:** індукція, дедукція, природовідповідність, сенсуалізм, мудрість, доброчесність, благочестя.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В системі підготовки педагогічних кадрів історія педагогіки займає провідне місце, адже є важливою складовою формування наукового світогляду майбутнього фахівця. За ті надбання, якими оволоділа наука про виховання, у значній мірі завдячуємо мислителям попередніх епох. Звернення до минулого, пошук оригінальних ідей та творче їх застосування у сучасній педагогічній

практиці є необхідною умовою підвищення ефективності процесу підготовки до життя і праці підростаючого покоління. Значний сплеск педагогічної думки спостерігаємо у добу Нового часу.

Мета статті – реконструювати розвиток ідей про виховання особистості у добу Нового часу.

Аналіз досліджень і публікацій. Реконструкцією генези ідей про виховання займалися такі дослідники: А.Джурицький [1], А.Духавнева [2], І.Зайченко [3], Г.Коджаспірова [4], В.Кравець [9], О.Мешко [10], В.Шинкарук, Р. Сопівник, І.Сопівник [8] та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XVI -XVIII ст. освіта і виховання в Західній Європі і Північній Америці розвивалися в економічних і соціальних умовах, переломних для людства. У надрах феодалізму прискорилося формування нових суспільних і духовних цінностей, рішуче переглядалася концепція відносин людини і світу. Найбільш помітна роль у критиці станової школи, розробці прогресивних педагогічних ідей належала представникам епохи пізнього Відродження і у XVIII ст. руху Просвітництва. На виховання і освіту вплинули демократизаційні процеси, що супроводжувалися демонтажем старої феодальної системи, у лоні якої зароджувалися капіталістичні відносини нового економічного типу. У Західній Європі відбулися Нідерландська революція (1566 – 1609), Англійська революція (1640 – 1660), Французька революція (1789 – 1794). Усе це позначилося на духовній сфері, освіті і соціальному вихованні, де поступово відбувається перехід від богословсько-релігійної до світської парадигми.

На зорі Нового часу не можна обійти увагою видатних мислителів, педагогів Френсіса Бекона, Вольфгана Ратке, Рене Декарта.

Френсіс Бекон був емпіристом (досвід отриманий з допомогою органів чуттів), розробив новий антисхоластичний метод наукового пізнання – індукцію (від конкретного до загального). Метою пізнання вважав вивчення природи з допомогою експерименту. Отримані знання, вважав Ф. Бекон, треба очистити від «ідолів» (роду, печери, ринку, театру). Навчання і виховання повинні бути природовідповідними, бо людина – частина природи.

Вольфган Ратке відстоював природовідповідність навчання, яке трактував як дедуктивний рух від простого і відомого до складного і невідомого. Ратке увів до наукового обігу поняття «дидактика» – наука про навчання.

Рене Декарт вважав, що людина – мисляча, духовна субстанція, похідна від Бога, а звідси випливає, що у вихованні потрібно приділяти увагу розвитку мислення (Cogito, ergo sum – мислю, отже, існую). Провідним методом пізнання, на думку вченого, є дедукція (від загального до конкретного).

Серед педагогів Нового часу особливе місце посідає чех Ян Амос Коменський – філософ-гуманіст, громадський діяч, вчений, який зайняв відповідну нішу в боротьбі проти відмираючих середньовічних норм в науці

і культурі, у вихованні та освіті. Учений базував свою систему виховання на сенсуалізмі (усі знання здобуваються з чуттєвого досвіду). Мета виховання, на думку Я. Коменського, зводиться до підготовки людини до життя на небі і добродесного життя на землі і передбачає три етапи: оволодіння мудрістю (розумове виховання), добродесністю (моральне виховання), благочестям (релігійне виховання) [4].

Навчання, на думку Я. Коменського, має бути природовідповідним. Він вважав, що характерному віковому періоду (дитинство, отрочество, юність, зрілість) відповідає материнська школа, школа рідної мови, латинська школа, академія. Для тих, хто хоче продовжувати навчання, корисними будуть подорожі. Я. Коменський увійшов у історію як батько дидактики, автор класно-урочної системи навчання, виступав за енциклопедичність, посиленість і доцільність змісту освіти, єдність і наступність шкіл усіх типів, пропонував концентричний спосіб викладу навчального матеріалу, обґрунтував основні принципи навчання (наочності, свідомості, міцності, послідовності та систематичності, посиленості, емоційності), сформулював «золоте правило дидактики» (у процесі засвоєння знань залучати усі органи чуття), вважав, що освіта не можлива без виховання, а школа – без дисципліни. Відносив професію педагога до найпочеснішої під сонцем [11].

Чільне місце серед мислителів Нового часу посідає англійський філософ, психолог, педагог Джон Локк, який відкидав вчення про вроджені ідеї, доводив, що у свідомості людей немає природжених ідей і уявлень, що людина – «чиста дошка» (*tabula rasa*), а уявлення і поняття виникають під впливом предметів зовнішнього світу за допомогою органів чуттів. Вважав, що шкільне виховання є втіленням вад суспільства, тому найкращим буде індивідуальне, домашнє виховання. Важливим засобом виховання – є обмеження людини. Знання мають бути корисними і розвивати підприємливість, виховувати необхідно не вченого, а ділову людину (джентльмена) з хорошими, аристократичними манерами. На думку Дж. Локка, праця на свіжому повітрі сприяє зміцненню здоров'я, а ремесло завжди може знадобитися діловій людині, навчання якої має бути цікавим і захоплюючим [12].

Найвагомішу роль у розробці нових соціально-педагогічних ідей належала представникам епохи пізнього Відродження і Просвітництва – рух інтелектуалів, який базувався на ідеях антиклерикалізму, антиабсолютизму, заперечував феодальні відносини, прагнув перебудови суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом, розробив і пропагував теорію природного права, соціального договору. У аспекті виховання, Просвітництво використовувало ідею едукатіонізму (формування особистості) і філантропізму (любов до людини). Підтвердженням цього можуть слугувати педагогічні погляди цілого ряду мислителів: Йогана Базедова, який був засновником філантропізму, автором «школи людинолюбства і добрих звичаїв», де навчання диференціював (учні академісти, педагогісти і фамулянти), а його головною метою була підготовка людини до суспільно-корисного і щасливого життя;

Йоахім Генріх Кампе, який вважав, що суспільство мусить поважати і захищати право людини на свободу і надавати їй можливість для вільного розвитку; Франсуа Фенелон, який наголошував на важливості виховання жінок, як особистостей, що у майбутньому виконуватимуть важливу соціальну функцію – підготовку дитини до життя; Клод Анрі Гельвецій, який стверджував, що усі люди від народження є рівними, а політична система є визначальною основою виховання; вважав, що мета виховання полягає у розкритті серця дитини для гуманності, а розуму – для правди, наголошував, що деспотичний політичний режим породжує вади людей; був прихильником вчення про вирішальну роль середовища у формуванні особистості, вважав пристрасті людини головною рушійною силою суспільного розвитку; Франсуа Марі Аруе (Вольтер) – вважав, що розвиток людини залежить від виховання, прикладів, керівництва країни, під владу якого вона потрапляє, і обставин; був переконаний, що найнижчі прошарки суспільства не повинні отримувати освіти і виховання – їх обов'язком є обробіток землі; Дені Дідро – обґрунтував принципи загального, безкоштовного початкового навчання та безстанової освіти; Вільгельм Гумбольдт – виступав за створення єдиної системи навчання і виховання підростаючого покоління під керівництвом держави, яка має складатись із елементарної школи, гімназії та університету; вважав, що держава повинна слідкувати за дотриманням законності сімейного виховання та виховання взагалі [8].

Ж.Ж. Руссо у творі «Еміль, або про виховання» розвинув теорію природного, вільного виховання, у центрі якого – особистість дитини. Природне виховання полягає у необхідності здійснювати його відповідно до природних якостей самої дитини та її вікових особливостей. Головне завдання виховання – впливати на дитину, враховуючи її природний розвиток. З цього випливає принцип природовідповідності виховання, реалізація якого забезпечує вільний розвиток дитини, який відбувається завдяки самостійно накопиченому нею життєвому досвіду. Вільне виховання впливає з природного права кожної людини на свободу. Руссо виступав за недоторканість, автономність внутрішнього світу людини. Руссо пропонував замінити методи покарання і авторитарну педагогіку методами «природних наслідків» (суть яких полягала в тому, що дитина сама повинна усвідомити результат своїх неправильних дій). Руссо розробив вікову періодизацію розвитку дитини і підібрав розраховані на певний вік дитини завдання, зміст і методи виховання. Він виокремив чотири вікові періоди (немовля – до 2 років) – розвиток моторики, оволодіння мовою; дитинство, або «сон розуму» (2-12 років) – чуттєве пізнання людиною світу; отрочество (12-15 років) – розумовий розвиток і трудове виховання; юність, або «період бурі і пристрасті» (15-18 років) – моральне і статеве виховання, треба навчити людину любити інших [5].

Руссо приділяв увагу вихованню жінки (цьому присвячена 5 частина твору «Еміль, або про виховання»), основна функція якої бути дружиною і

матір'ю, вміти вести домашнє господарство, відчувати і творити красу (приклад Софії – майбутньої супутниці Емілія) [5].

Мета виховання, на думку Руссо, – формування людини, а не чиновника, солдата, судді чи вченого. Людину виховувати потрібно для активної суспільної діяльності. Принципи соціального виховання – гуманізм, природовідповідність, свобода розвитку, індивідуальний підхід. Напрями змісту соціального виховання: моральне, розумове, фізичне. Основні суб'єкти соціального виховання – природа, сім'я, наставник[8].

У ХІХ столітті завершується формування класичної педагогіки Нового часу. На еволюцію школи істотний вплив мали події світового і загальноєвропейського масштабу, а також соціальні процеси, що відбувались у кожній країні. Школа розвивалася в умовах поступального руху економіки, інтенсивного зростання промисловості, і тому створення нової системи освіти стало історично неминучим. У цьому був особливо зацікавлений клас промислової буржуазії, яка з другої половини ХІХ ст. посіла ключові політичні позиції. У зв'язку з цим, в добу Нового часу створено загальнонаціональні системи освіти, послабився вплив на школу з боку церкви. На вихованні позначились ідеї німецької класичної філософії. Зокрема, І. Кант зазначав, що у пізнанні важливу роль відіграють загальнозначимі апріорні форми, що упорядковують хаос відчуттів. Ідеї Бога, волі, безсмертя, які не можна довести теоретично, є однак постулатами «практичного розуму», необхідною передумовою моральності. Центральний принцип етики Канта – категоричний імператив (чини так, щоб твоя поведінка могла стати загальноприйнятим законом). І. Кант наголошував, що пізнання суб'єктивне, розумове пізнання світу неможливе, тому пізнаємо лише явища, а не «речі у собі». І. Кант вважав, що між «речами у собі» та «речами для нас» існує нездоланна межа.

Етико-педагогічні погляди Канта зводились до необхідності формування високого «морального почуття» – голосу совісті, «внутрішнього судді». І. Кант зазначав: є дві речі, що викликають найбільше захоплення і здивування – це зоряне небо над головою і моральний закон усередині людини. І. Кант вбачав необхідність виховання, як способу виведення дитини із тваринно-дикого стану, її окультурення, доместикацію у соціумі. На думку І. Канта, одна із найважчих проблем виховання полягала в поєднанні законного примусу зі здатністю користуватись своєю свободою.

Не менш важливими в історії педагогічної думки є погляди Йогана Фіхте (активність людини, яку виховують, є запорукою успіху її зростання, освіта має зосереджуватись на засвоєнні підростаючим поколінням національної культури); Фрідріха Шлейрмахера (виховання дозволяє уникнути конфлікту поколінь, забезпечити спадкоємність досвіду).

Особливе місце у філософії і частково соціальному вихованні належить Георгу Вільгельму Фрідріху Гегелю, який вважав, що людина стане тим, ким вона має бути, тільки завдяки вихованню, яке допомагає формувати духовну істоту. Гегель сформулював 3 закони діалектики (переходу

кількісних змін у якісні, єдності і боротьби протилежності, заперечення – заперечення), які потрібно враховувати в процесі виховання особистості.

Представники позитивізму вважали, що єдиним джерелом істинного знання є досвід (Конт), критерієм результативності освіти є готовність людини жити громадськими інтересами (Міллер), пріоритетними у вихованні є природничі науки (Спенсер).

Акцент на індивідуалістичне цілепокладання у вихованні зроблено у філософії ірраціоналізму. Сьорен К'єркегор розмірковував про виховання незалежної, вольової людини з власними судженнями та моральною позицією. Артур Шопенгауер наполягав на вирішальному значенні внутрішніх факторів розвитку особистості. Фрідріх Ніцше піддав різкій критиці релігію, культуру і мораль свого часу, розробив вчення про надлюдину, яка нівелює соціальні і християнські цінності, перебуваючи у постійній боротьбі, вдосконалює себе[5].

Й. Песталоцці є одним із перших педагогів, що прагнув практично пов'язати навчання з продуктивною працею вихованців. Підготовку дитини до трудової діяльності він намагався реалізувати за допомогою передачі їй елементарних знань. Важливими для становлення людини вчений вважав вправи, що дозволяють дитині набути трудові навички. Песталоцці був прихильником принципу природовідповідності у вихованні і вважав, що воно має відбуватись у колективі, а моральне виховання повинно розпочинатися вдома, коли мала дитина любить маму, а потім цю любов поступово переносить на членів своєї сім'ї, на оточуючих і, нарешті, – на все людство[13].

На пам'ятнику Песталоцці викарбувано: «Рятівник бідних в Нейгоффі. Народний проповідник у творі «Лінгард і Гертруда». Батько сиріт у Станці. Основоположник нової школи в Бургдорфі. В Івердоні – вихователь людства. Людина, християнин, громадянин. Все для інших, нічого для себе».

Фрідріх Фребель є творцем ідей і практики суспільного дошкільного виховання (автор терміну «дитячий сад» – порівнював дитину з рослиною, що розвивається у природному середовищі), яке базувалось на принципах природовідповідності, фізичних вправ з використанням гри і так званих «подарунків Фребеля» (м'ячі різного кольору, кульки на ниточках, кубики, дощечки тощо). Фребель започаткував підготовку вихователів дошкільних закладів, так званих «дитячих садівниць». Важливим завданням, яке ставив Фребель перед школою виховательок, було вивчення психофізіологічних засад розвитку дитини, оволодіння засобами впливу на неї, методами керівництва розвитком дитини за допомогою правильного підбору дидактичного матеріалу.

Адольф Дістервег – видатний німецький педагог-демократ, один із найбільш відомих послідовників Песталоцці, якого називають «вчителем німецьких учителів» (він багато уваги приділяв підготовці вчителів, підвищенню їх кваліфікації). А. Дістервег головну мету виховання бачив у гармонійному розвитку всіх можливих задатків людини для «служіння істині, красі і добру». Це можна реалізувати, на думку А. Дістервега, дотримуючись принципів природовідповідності, культуровідповідності і

самодіяльності. Учений запропонував і обґрунтував розвиваючий метод навчання, який передбачає активність учнів. Щоб знання учнів були ґрунтовними, А. Дістервег радив частіше повертатися до вже вивченого і його повторення. Навчання, на думку А. Дістервега має бути захоплюючим і цікавим. Це досягається за допомогою урізноманітнення пропонуваного вправ, енергійного викладання, завдяки індивідуальному підходу, авторитету особистості самого вчителя. Важливу роль у вихованні А. Дістервег відводить особистості вчителя, висуваючи до нього ряд вимог (досконале знання предмету; тверда воля і характер; здатність забезпечувати постійний рух дітей уперед; наявність громадянської мужності і власних переконань; перманентне самовдосконалення; наявність високих моральних принципів) [14].

Основу теорії виховання Р. Оуена складала думка, що кожна людина є продуктом оточуючого її середовища, тому він виокремив зв'язок виховання з формами суспільного ладу і висунув вимогу до створення державної системи виховання, що буде раціональною, загальною і передбачатиме інтелектуальний розвиток людей, зайнятих фізичною працею. Р. Оуен вважав, що батьки не є гарними вихователями своїх дітей, тому діти повинні отримувати суспільне, колективне виховання.

На фабриці у Нью-Ланарку Р. Оуен створив своєрідну робітничу комуну, нове селище, де скорочується робочий день до 10,5 годин, значно підвищується заробітна платня, організовується робоче самоврядування, створюється комісія чистоти, з'являється фабрична крамниця, їдальня, приватний продаж алкоголю ліквідується, відкривається школа, майданчик для маленьких дітей, організовується дозвілля робітників, їх навчання. Поступово свідомість і поведінка дорослих людей змінюється, суспільна думка стає вирішальною в організації життя. Оздоровлюється сімейна атмосфера, викоринюються неосвічена нетерпимість і озлобленість на релігійному ґрунті, що веде до підвищення продуктивності виробництва. З огляду на це, Р. Оуен вважав недоліком капіталізму розрив між фізичною і розумовою працею, а також великими злом – приватну власність, буржуазні форми шлюбу, релігію. За своєю суттю, вчення Р. Оуена було утопічним [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у добу Нового часу з'являються оригінальні ідеї щодо виховання, авторами яких стають знамениті мислителі, філософи, учені: Ф. Бекон, Я. Коменський, Дж. Локк, Д. Дідро, Ж. Руссо, І. Кант, Й. Песталоцці та інші. У їхніх працях знаходимо ідеї природовідповідності, антиклерикалізму, антиабсолютизму, філантропізму, природного права, соціального договору, природного та вільного виховання тощо. Згаданими мислителями обґрунтовується антисхоластичний метод наукового пізнання – індукція (Ф. Бекон); поняття «дидактика» – наука про навчання (В. Ратке); виховання зводиться до підготовки людини до життя на небі і добродесного життя на землі і передбачає три етапи: оволодіння мудрістю, добродесністю, благочестям (Я. Коменський); людина – «чиста дошка» (*tabula rasa*), а уявлення і поняття виникають під впливом предметів зовнішнього світу за допомогою органів

чуттів (Дж. Локк); виховання жінок, як особистостей, що у майбутньому виконуватимуть важливу соціальну функцію – підготовку дитини до життя (Ф. Фенелон); заміна методів покарання і авторитарної педагогіки методами «природніх наслідків» (суть яких полягала в тому, що дитина сама повинна усвідомити результат своїх неправильних дій) (Ж. Руссо); необхідність формування високого «морального почуття» – голосу совісті, «внутрішнього судді» (І. Кант); важливими для становлення людини є трудові навички (Й. Песталоцці); батьки не є гарними вихователями своїх дітей, тому діти повинні отримувати суспільне, колективне виховання (Р. Оуен).

Подальші наукові розвідки можуть бути пов'язані з реконструкцією особливостей виховання особистості в період новітньої історії

Список використаних джерел

1. Джури́нский А.Н. История педагогики : учеб. пособ. для студентов педвузов / А.Н. Джури́нский. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
2. Духавнева А.В. История зарубежной педагогики и философия образования / А. Духавнева, Л. Столяренко. – Ростов н/Д.: Феникс, 2000. – 480 с.
3. Зайченко І.В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки: [навч. пос.] / І.В. Зайченко. – К.: Слово, 2010. – 624 с.
4. Коджаспирова Г.М. История образования и педагогической мысли: Таблицы, схемы, опорные конспекты: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений М Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 224 с.
5. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання Влади. / Фрідріх Ніцше. – К.: Основи; Дніпро, 1993. – 415 с.
6. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения [Текст] : в 2-х т. / Песталоцци И.Г. ; под. ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 336 с.; Т. 2. – 416 с.
7. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения [Текст] : в 2 т. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 656 с.; Т. 2. – 336 с.
8. Шинкарук В. Д. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах (для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка») / В. Д. Шинкарук, Р. В. Сопівник, І. В. Сопівник – К.:ЦП «Компринт», 2015. – 236 с.
9. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва [Текст]: навч. посіб. для студентів пед. навч. закладів / Кравець В.П. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
10. Мешко О.І. Історія зарубіжної школи і педагогіки [Текст]/ Мешко О.І., Янкович О.І., Мешко Г.М. – Тернопіль: ТДПУ, 1998 – 82 с.
11. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения [Текст] : в 2 т./ Коменский Я.А. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – 656 с.; Т. 2. – 576 с.
12. Локк Д. Сочинения: в 3 т. Т. 1-2. – М.: Мысль, 1985. – Т. 1. – 622 с.; Т. 2. – 560 с.; Т. 3. – М.: Мысль, 1988. – 669 с.
13. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения [Текст] : в 2-х т. / Песталоцци И.Г. ; под. ред. В.А. Ротенберг, В.М. Кларина. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 1. – 336 с.; Т. 2. – 416 с.
14. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения [Текст]/ Дистервег А.; сост. В.А. Ротенберг; общая ред. Е.Н. Медынского. – М. : Учпедгиз, 1956. – 374 с.

Стаття надійшла до редакції 22.09.2015 р.

Сопивнык Р.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев

Пабат В.

Институт филологии Национального университета имени Тараса Шевченко, г. Киев

РАЗВИТИЕ ИДЕЙ О ВОСПИТАНИИ ЛИЧНОСТИ В НОВОЕ ВРЕМЯ (XVI – XIX ВВ.)

В статье освещены главные идеи воспитания личности эпохи Нового времени в хронологических рамках XVI – XIX вв., авторами которых являются мыслители, философы, ученые: Ф. Бекон, Я. А. Коменский, Дж. Локк, Д. Дидро, Ж. Руссо, И. Кант, Й. Г. Песталоцци и другие. В их трудах находим идеи природосообразности, антиклерикализма, антиабсолютизма, филантропизма, естественного права, социального договора, естественного и свободного воспитания и др.

Ключевые слова: *индукция, дедукция, природосообразности, сенсуализм, мудрость, добродетель, благочестие.*

Sopivnik R.

National University of bioresources and environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Pabat V.

Institute of Philology National Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine

THE DEVELOPMENT OF IDEAS ABOUT THE EDUCATION OF THE INDIVIDUAL IN MODERN TIMES (XVI – XIX CENTURIES.)

The article highlights the main ideas of upbringing of a New era in the chronological framework of the XVI – XIX centuries, whose authors are thinkers, philosophers, scientists: F. Bacon, J. Comenius, J. Locke, D. Diderot, J. Rousseau, I. Kant, J. Pestalozzi and others. In their writings we find ideas natural conformity, secularism, antisemitism, filantropa, natural laws, social contract, natural and free education, etc.

Key words: *induction, deduction, natural conformity, sensationalism, wisdom, virtue, piety.*